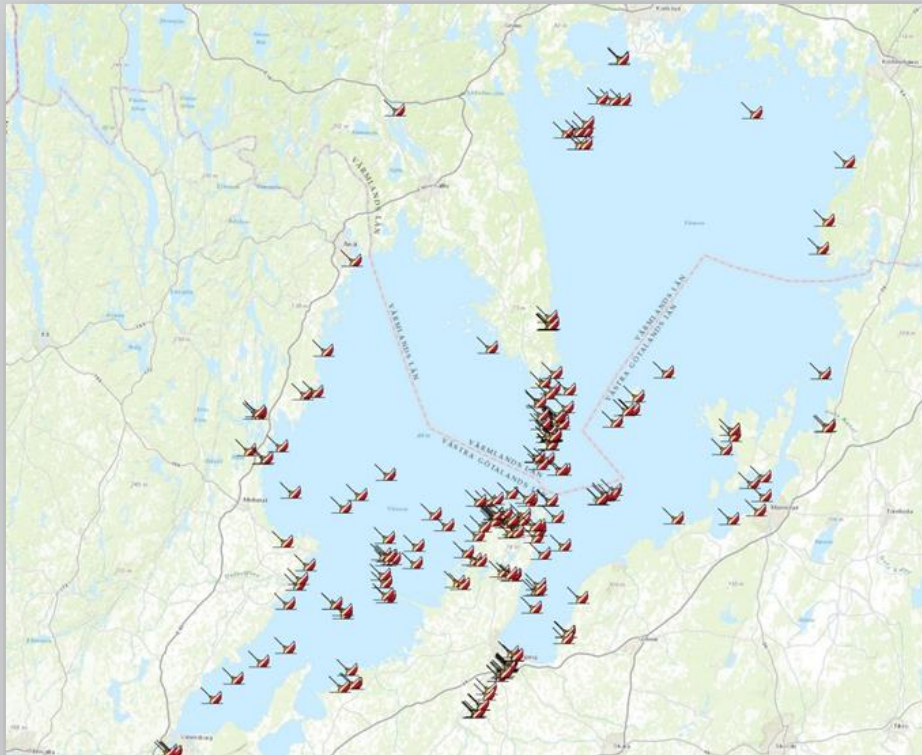

LÄNSSTYRELSEN
VÄSTRA GÖTALANDS LÄN

Förstudie inför registrering av fartygslämningar i Vänern

Rapportnr: 2016:22

ISSN: 1403-168X

Rapportansvarig: Henrik Zedig

Foto: Vänermuseets inventerade fartygslämningar

Utgivare: Länsstyrelsen i Västra Götalands län, kulturmiljöenheten

Rapporten finns som pdf på www.lansstyrelsen.se/vastragotaland under Publikationer/Rapporter.

1. Inledning

1.1. Bakgrund

Marinarkeologen Roland Peterson på Vänermuseet har sedan år 1997 och fram tills idag inventerat och samlat in uppgifter om cirka 700 fornlämningar på botten av och på stränderna till sjön Vänern. Endast en bråkdel av dessa lämningar är registrerade i Riksantikvarieämbetets (RAÄ) Fornminnesinformations system (FMIS). Dokumentationen beträffande de icke registrerade lämningarna förvaras på Vänermuseet och informationen återfinns i olika analoga och digitala lagringsmedier. Det ökade exploateringstrycket i Vänerområdet gör det angeläget att snarast registrera informationen om lämningarna i FMIS så att länsstyrelserna i Västra Götalands och Värmlands län får tillgång till ett aktuellt kunskapsunderlag som gör det möjligt att skydda detta kulturarv. Det stora tillskottet av lämningar i och kring Vänern kommer också att öka människors kunskap om kommunikation och sjöfart. Sammantaget är detta något av bakgrunden till att Länsstyrelsen i Västra Götalands län tillsammans med Vänermuseet har genomfört en förstudie för att kartlägga förutsättningarna för att registrera in de cirka 700 lämningarna i FMIS.

1.2. Syfte

Syftet med förstudien är att ta fram en effektiv arbetsmetod för att registrera in lämningarna i FMIS, samt rätta och uppdatera redan registrerade poster i informationssystemet. Ytterligare ett syfte är att via registreringstester ta fram en tidsberäkning för hur lång tid arbetet kommer att ta.

1.3. Avgränsning

Då förstudien berör fornlämningar som inventerats fram på stränderna till och på botten av sjön Vänern blir också sjöns geografiska utbredning en given geografisk avgränsning. De olika inventeringsposterna ska gås igenom i projektet och en arbetsprocess ska tas fram.

2. Genomförande

2.1. Projektorganisation och bemanning

Följande personer har arbetat i projektet:

Henrik Zedig, Länsstyrelsen i Västra Götaland, projektledare. Har arbetat 14 dagar med förstudien.

Roland Peterson, Vänermuseet, projektdeltagare. Har arbetat 14 dagar på förstudien.

2.2. Resurser

Totalt har Länsstyrelsen i Västra Götaland avsatt 70 000 kr till förstudien i form av lön, resor och andra utgifter.

2.3. Kartläggning av Inventeringsmaterialet

Under fjorton arbetsdagar har projektet granskat Vänermuseets inventeringsmaterial för att strukturera upp informationen och hitta ett effektivt arbets sätt att registrera in lämningarna i FMIS. Projektet har inte till fullo lyckats kartlägga exakt hur många lämningar Vänermuseet inventerat fram under de senaste 17 åren, men en realistisk siffra är omkring 700 stycken. Informationen och dokumentation rörande lämningarna lagras idag i och på olika digitala och analoga lagringsmedier. Den digitala informationen är lagrad i en Microsoft Access databas och som Way Points på digitala sjökort i Garmins programvaran Mapsource och den analoga informationen återfinns på sjökort, i dykloggar samt i dykprotokoll från Kustbevakningens och marinens dykare.

Informationen kring en lämning återfinns inte sällan i flera av de ovan nämnda medierna. Inventeringen är därför uppbyggd så att varje lämning fått ett unikt identifikationsnummer som håller samman all information kring en lämning. Identifikationsnumret återfinns med andra ord genomgående i de olika informationskällorna där det finns information kring lämningen. Den övervägande delen av de inventerade lämningarna är fartyglämningar, men det finns också lämningar efter hamnlägen, lastageplatser, ankarplatser och varvsplatser. Bland uppgifterna kring lastageplatser och hamnlägen finns bland annat det gedigna materialet som Eliz Lundin ställt samman utifrån allehanda studier i landets arkiv. Delar av materialet återfinns i Lundins manus *Sverige i Kartsquisser och texter från 1550-talet*. Skriften går att ladda ner från Riksarkivets hemsida och är en genomgång av Gustav Vasas sekreterare, historieskrivare och genealog Rasmus Ludvigssons kartsquisser.

Det finns inte bara ensamliggande lämningar i materialet utan också hela bottenområden som är av intresse för kulturmiljövården. Ett sådant område är Kinnevikens

där flera artefakter från järnåldern påträffats på botten. I området ska det enligt uppgift också finnas rösen och jordfasta stubbar. Ett annat område är Dättern där det påträffats mängder av yxor från stenåldern.

Redan tidigt i arbetet stod det klart att mycket av informationen som rör de befintliga posterna i FMIS är felaktig eller föråldrad. Ett annat problem är att många av lämningarna har fel position och att det ofta finns dubletter av samma lämning. På grund av det kommer informationen i samtliga FMIS-poster i området, cirka 123 poster, att granskas, rättas och/eller uppdateras. I vissa fall måste också fartyglämningar återbesökas i kvalitetssäkringsyfte men det arbetet kommer inte att ske inom det föreliggande projektet.

Figur 1. På bilden återfinns en del av det digra inventeringsmaterialet, både digitala sjökort och analoga dykloggar.

2.4. De digitala medierna

Microsoft Accessdatabas över fartyglämningar i Vänern

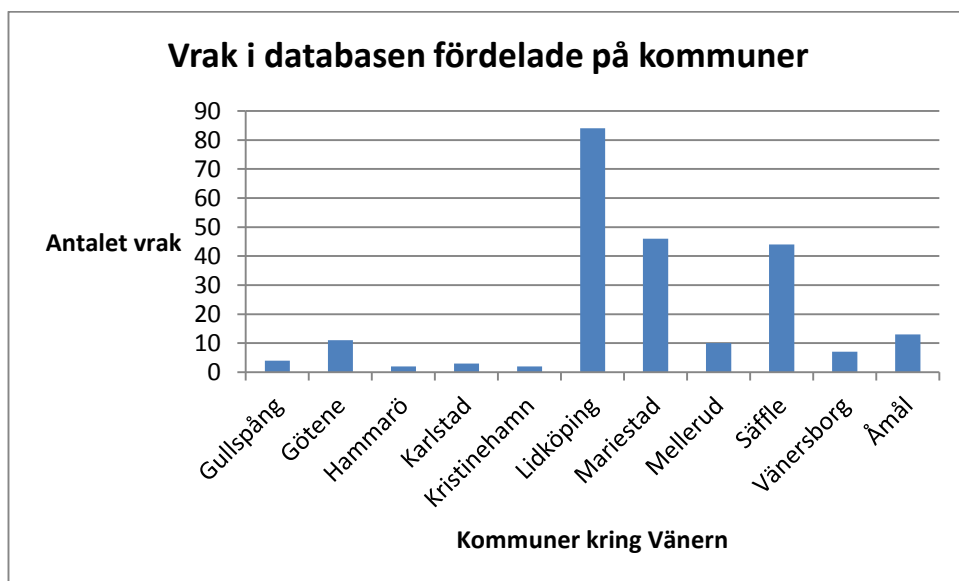
Databasen består av en tabell med tillhörande formulär för en snabbare och enklare registrering av fartyglämningar. Hur tabell- och informationsstrukturen är uppbyggd framgår nedan.

Fältnamn	Datatyp	Beskrivning
ID	Text	Unikt ID
Namn	Text	Namnet på fartyget
Kommun	Text	Kommun
Län	Text	Län
Närmsta angivna plats	Text	
Vattenområde	Text	
Position	Text	WGS 84
Djup	Text	Djupet där fartyget ligger
Typ av lämning	Text	
Dokumentation	Text	Finns annan dokumentation
Arkiv	Text	Finns det några uppgifter om fatyglämningen i arkiven
Teknik	Text	Hur är fartyget byggt
SjöMIS	Ja/Nej	Är fartyglämningen införd i FMIS
Fri text	PM	Beskrivand text över fartyglämningen

Figur 2. Bild på databasens tabell- och informationsstruktur.

Vänerns Microsoft Access databas över vrak innehåller idag uppgifter om 240 fartyglämningar. Utav dessa ska 78 stycken ha registrerats in i Sjöhistoriska och Sjöfartsverkets Maritima Informationssystem (SjöMIS) i slutet av 1990-talet. Grunden i SJÖMIS var det analoga registret Svenskt marinarkeologiskt arkiv (SMA) som digitaliserades i mitten av 1990-talet. SMA var i sig inget eget arkiv utan innehöll uppgifter och sammandrag från andra arkiv. Här fanns till exempel inskrivna tidningsnotiser från 1720 som berör fartygsvrak och förlisningar, dykerikompaniernas kvartalsberättelser från 1745-1831, notiser från Krigsarkivet och lotsstyrelsens underdåniga berättelser till kronan i slutet av 1800 talet m.m. Till sammans bildade de ovannämnda uppgifterna ett vrak- och förlisningsregister med uppgifter om flera tusen vrak runt om i landet. År 2008 integrerades SjöMIS in i FMIS vilket innebär att de 78 vrakuppgifterna från Väneren idag borde återfinnas i FMIS. Tilläggas bör dock att konverteringen/migreringen från SjöMIS till FMIS inte fullt ut lyckades då poster föll bort eller fick en felaktig position i FMIS.

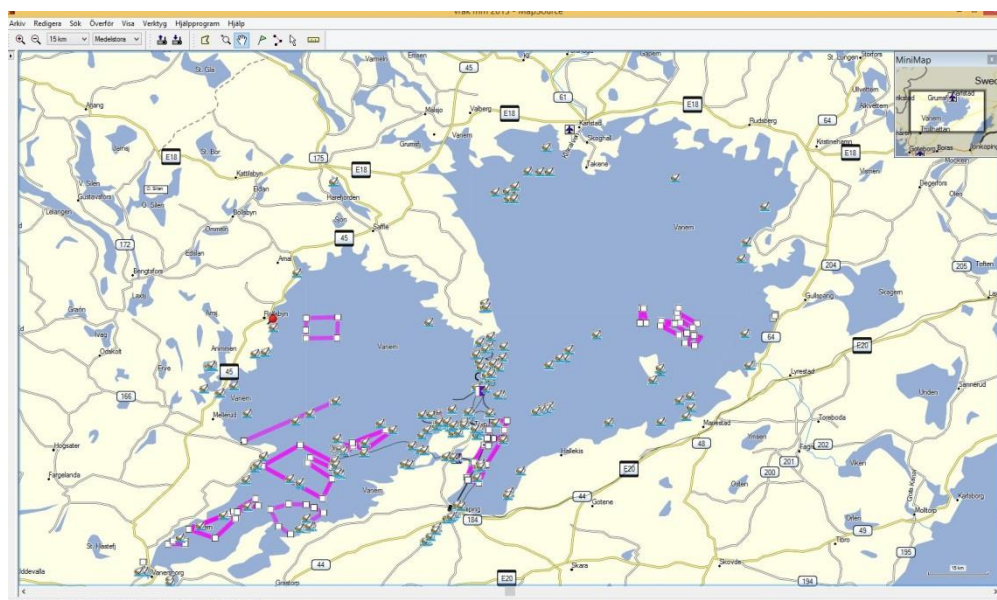
De 240 fartyglämningarna i Vänermuseets databas är geografiskt fördelad på elva kommuner runt Väneren med tyngdpunkten på Lidköping, Mariestad och Säffle (se figur 3).

Figur 3. Diagram över vrakens fördelning per kommun kring Vänern.

Way Points på digitala sjökort i programvaran Garmin MapSource

Vänermuseet har använt Garmin MapSource för digital registrering av lämningar i sina inventeringar. Programvaran är ett gratisprogram som tagits fram av företaget Garmin för att användas tillsammans med Garmin GPS:er. I programmet skapas, visas och redigera way points, rutter och spår. I skrivandets stund finns det 530 lämningar så som fartygsvrak, stenkistor, stensträngar, fasta fisken m.m.

Figur 4. Bild av programmet Garmin MapSource där Vänermuseet bland annat registrerat i sina lämningar.

2.5. De analoga lagringsmedierna:

Sjökort

Det tidigaste inventeringssystemet som Vänermuseet använde sig av från mitten av 1990 talet var inprickning av lämningar på analoga sjökort. Varje registrerad lämning fick ett unikt identifikationsnummer där informationen återfinns i dykloggar eller dykprotokoll från samarbetsprojekt med kustbevakningen och försvarsmakten. Idag återfinns det uppgifter om 431 lämningar på de analoga sjökorten, många av dessa återfinns också i det digitala systemet Garmin MapSource och i Access databasen.

Figur 5. Bilden visar ett analogt sjökort med vrak markerade i vattnet med en linje dragen ut i kanten på kortet där lämningens identifikationsnummer markeras med färg och siffror. På Sjökortet ligger dykloggar där information om vraken återfinns.

3. Resultat av förstudien

Kartläggningen och genomgången av Vänermuseets inventeringsmaterial visar att det är fullt möjligt att registrera materialet i FMIS. I Vänern finns idag 123 registrerade fartygslämningar inlagda i FMIS. En stor del av dessa är inskickade till Sjöhistoriska av Vänermuseet och återfinns i museets material. Uppskattningsvis finns det således 600 nya poster som ska registreras i FMIS och 123 redan registrerade poster som ska redigeras och uppdateras.

3.1. Förstudiens förslag på arbetsprocess

Visuellgranskning- d v s jämföra FMIS mot Vänermuseets material

Arbetsmetoden bygger på en visuellgranskning på två dataskärmar där Vänern delas in i ett antal områden. Granskningen kommer att utgå ifrån de digitala kartorna, dels Riksantikvarieämbetets Webb-GIS FMIS på Internet, dels Vänermuseets digitala kartsystem Mapsource. Därutöver kommer även Vänermuseets analoga sjökort att användas. Arbetet kommer att bestå i att jämföra områdena på kartorna och se vilka lämningar som finns med i FMIS och har samma position i programvaran Mapsource eller på de analoga sjökorten. På så vis kontrolleras informationen i de redan registrerade lämningarna löpande samt nya lämningar registreras in där de saknas på FMIS karta.

Uppdatering av en redan registrerad post i FMIS

Återfinns samma fartygslämning i båda systemen jämförs informationen i de båda posterna och vid behov uppdateras posten i FMIS genom att informationen förs in på RAÄ:s blankett *Anmälan om fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning, samt ändringsanmälan*. Blanketten lämnas sedan till en person i projektet som har befogenhet att redigera och registrera poster i FMIS.

Registrering av ny lämning i FMIS

Saknas någon lämning i FMIS så sammanställs information om denna från de olika analoga och digitala medierna på RAÄs blankett *Anmälan om fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning, samt ändringsanmälan*. Blanketten lämnas sedan till personen i projektet som har befogenhet att registrera poster i FMIS.

Beräkning av tidsåtgång för att registrera in posterna på RAÄ:s blankett *Anmälan om fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning, samt ändringsanmälan*.

Under förstudien utfördes registreringstester där 10 nya poster registrerades in på RAÄs blankett *Anmälan om fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning, samt ändringsanmälan* för att få en uppfattning om hur lång tid arbetet kommer att ta. Den genomsnittliga tiden per registrerad post blev 45 minuter. Ytterligare tester gjordes rörande hur lång tid det tog att uppdatera en redan registrerad post på

RAÄ:s blankett. 10 poster uppdaterades och den genomsnittliga tiden per uppdaterad post blev 55 minuter. Då man vid uppdateringen måste läsa in sig på posten och granska eventuell ny information kring lämningen tar detta arbete längre tid än nyregistrering. Idag finns det 123 registrerade lämningar på botten av Vänern. Det är realistiskt att utgå ifrån att stora delar av dessa poster är registrerade i både FMIS och i Vänermuseets material och således i behov av uppdatering/redigering. Det skulle innebära att 600 poster ska nyregistreras och 123 poster ska uppdateras i FMIS. Den sammanlagda tidsåtgången för att registrera de nya posterna på RAÄs blankett blir cirka 56 dagar, dvs. cirka 2,5 månader och för ajourföringen cirka 14 dagar. Den totala tiden för att registrera lämningarna och redigera lämningarna på RAÄs blankett *Anmälan om fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning, samt ändringsanmälan* blir 3,1 månader.

Beräkning av tidsåtgång för att registrera in posterna i FMIS

Enligt personal på Riksantikvarieämbetet och Sjöhistoriska museet klarar en van registrerare av 10 – 20 poster per dag beroende på dokumentationsmaterialet. Vänermuseets material består mest av korta uppgifter om lämningar, då museet inte haft för avsikt att dokumentera lämningarna utan snarare söka fram dem. Det är därför rimligt att anta att en person registrerar 15 nya poster per dag och redigerar/uppdaterar 10 äldre poster per dag i FMIS. Den sammanlagda tidsåtgången för att registrera de 600 nya posterna i FMIS blir således 40 dagar, dvs. cirka 1,8 månader och för ajourföringen av de 123 posterna 12 dagar. Den totala tiden för arbetet blir således 2,3 månader.

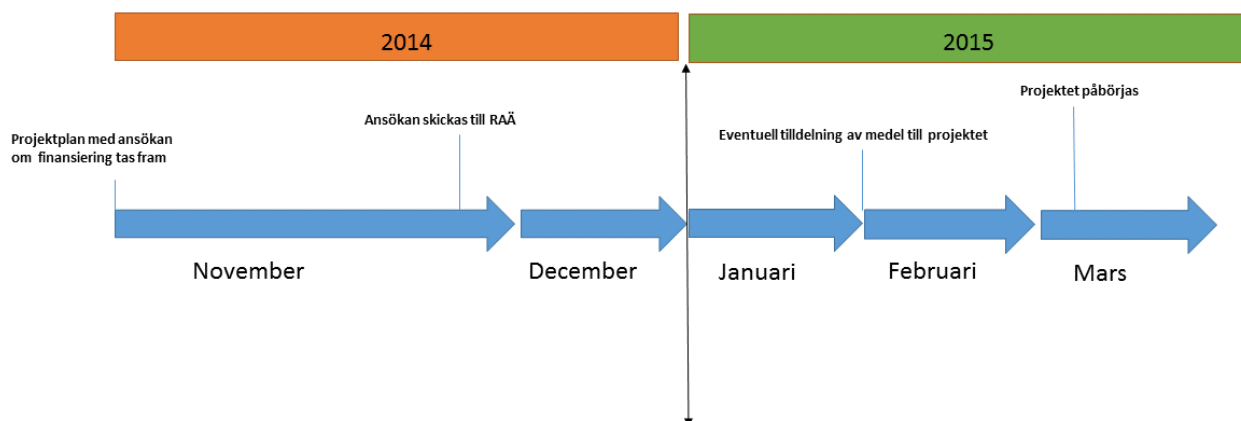
4. Rekommendationer angående det fortsatta arbetet

Förstudien ger vid handen att det är fullt möjligt att registrera 600 nya poster i FMIS och redigera/uppdatera 123 befintliga poster i FMIS på cirka 5,7 månader. Ett sådant registreringsarbete kan lämpligen genomföras som ett samarbetsprojekt mellan länsstyrelserna i Västra Götalands och Värmlands län, Vänermuseet, Riksantikvarieämbetet, Sjöhistoriska museet och Värmlands museum.

4.1. Projektets tidplan

För att öka skyddet för dessa lämningar i och kring Vänern och därmed också möjligheten att bevara, använda och utveckla dem är det av stor vikt att informationen om dem snarast möjligt förs in i FMIS. En förutsättning för att detta registreringsarbete ska komma till stånd är dock att det tas fram en tydlig projektplan med tillhörande budgetförslag. Om en sådan plan kan presenteras redan under december i år ges berörda länsstyrelser möjlighet att ta ställning till frågan om medelstillelning i samband med anslagsfördelningen i början av februari. Tilldelas projektet medel kan registreringsarbetet påbörjas redan till våren 2015.

Tidsplan fram tills projektet initieras

4.2. Förslag på projektorganisation

En arbetsgrupp med följande sammansättning bör bildas:

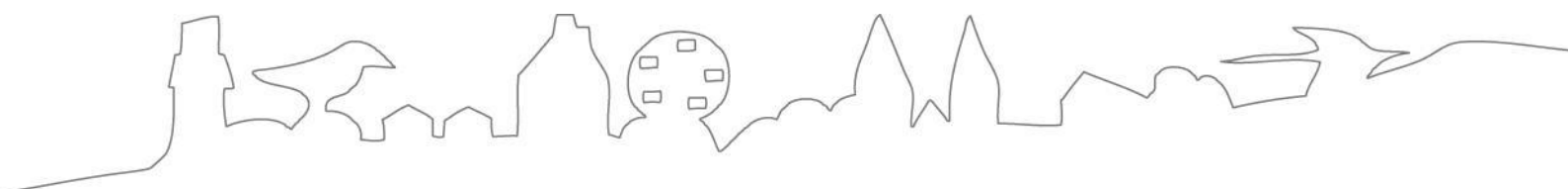
Roland Peterson, Vänermuseet (ska sammanställa information om nya poster och uppdatera redan registrerade poster på RAÄ:s blankett *Anmälan om fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning, samt ändringsanmälan*),

Björn Wallbom, Värmlands museum (är marinarkeolog med befogenhet att registrera och redigera poster i FMIS),

Henrik Zedig, Länsstyrelsen i Västra Götaland (projektledare och adjungerad i styrgruppen).

För att få en bra styrning av projektet vad gäller prioriteringar m.m. bör det även finnas en styrgrupp. Följande personer föreslås ingå i denna:

Susanna Harjula; Vänermuseet, Annie Johansson; Länsstyrelsen i Värmland, Lars Jacobzon; Länsstyrelsen i Västra Götaland, Staffan von Arbin; Bohusläns museum, Nina Eklöf; Sjöhistoriska museet och Antonia Baumert; Riksantikvarieämbetet.

LÄNSSTYRELSEN
VÄSTRA GÖTALANDS LÄN